

Nagynéném Kiss Manyi

Kiss Albert visszaemlékezése

Thália legrakoncátlanabb tüneményének nevezték: Tündér és boszorkány volt egy személyben. Tüneményes tehetség, egyszeri és megismételhetetlen. Színész zseni... Egyed Zoltán kolozsvári színikritikus, aki 1938 és 1944 között a Film Színház Irodalom című hetilap főszerkesztője volt, a magyar színpad páratlan csillogású drágakövének, Rajk András, a Népszava főmunkatársa pedig az élő magyar színművészek legnagyobbikának tartotta, s játékát megfejthetetlenül tökéletesnek nevezte. Olyan természetességgel játszott el mindent, ahogy más levegőt vesz. Nem gyötrődött szerepeivel, azonnal érezte, miként kell viselkednie a megformálásukkor. Imádta színházát, a Madáchot, és tűzön-vízen át kitartott mellette. Optimizmusát, segítőkészségét, életszeretét nem ingatta meg semmi. Kiss Manyi már életében legenda volt.

Bennünket, rokonait máig büszkeséggel tölt el, hogy ez a nagy művésznő családunk tagja volt. Az én tisztem azonban nem az, hogy Manyika művészi életútját, szerepeit soroljam és elemezzem – ezt megtették, megteszik helyettem a színháztörténészek –, hanem unokaöccseként visszaemlékezni rá.

Természetes dolog, hogy a rajongók szeretnének belelátni a sztárok életébe. Mindig volt, aki kitergette a magánéletét, de Manyika nem tartozott közéjük. Sem a maga, sem a más bajával nem keserített senkit. Nagyon zárkózott volt, óvta a magánéletét, és ezt mindenki tiszteletben tartotta. Személyes dolgait még a hozzá legközelebb álló barátaival sem osztotta meg. Ha olyasmit kérdeztek tőle, ami magánéletét érintette, azonnal kimért lett. Én is csak annyit mondok el róla, amiért talán Ő sem neheztelne, s amiről a halála után megjelent életrajzi írások is említést tesznek.

Manyika édesapja, az én nagyapám Kiss Lajos kántortanító volt, aki Nagy Zsuzsanna tanítónőt 1904-ben vette feleségül. Házasságukból három gyermek származott. Mindhárman Magyarlónán születtek: édesapám, Lajos 1906-ban, Icuka 1907-ben és Manyika 1911-ben (március 12-én).

Elindultam szép hazámból: Zágomból

Nagyapám néhány évvel a gyerekek születése után Zágomban kapott tanítói állást. Az egész Székelyföldön híres dalárdája volt. Manyika szülei 1915-ben, Manyika négy éves korában elváltak. Édesanyja

rögtön házasságot kötött Szotyori Nagy Simon földbirtokossal. Ebből a házasságból aztán hamarosan megszületett Simon, Manyika féltestvére. Az édesapa is megnősült. Második felesége Nagy Ilona tanítónő lett. A két nagyobb testvért hol az anya, hol az apa nevelte.

Manyikát azonban az édesanya testvére vette magához, akit történetesen szintén Nagy Ilonának hívtak. Az ő férje Szőcs Albert gróf finanszírozta a tanulmányait.

„Nekem három anyukám és három apukám volt”, szokta mondani, de legjobban közülük mégis a nagynénjét, Ilus anyut szerette. Manyika noha – mint említettem – Magyarlónán született, mégis Zágont tartotta szülőfalujának. (Több életrajzi könyvben ezért is szerepel tévesen Zágón, mint szülőhely.) Gyermekkorát is Zágón hegyei közt töltötte, ezért választotta később a budai Árnyas úti bér lakását is, mert Zágóra emlékeztette. Kutyját is Zágónak nevezte el.

Tehetsége már kiskorában megmutatkozott. Édesapja a pajta melletti tyúkol bejáratához építtetett neki egy apró színpadot, ahol kedvére színészkedhetett. Már hét éves korában fellépett Csikszentmártonban egy műkedvelői előadáson. Élvezte a sikert! 1925-ben, a sepsiszentgyörgyi gimnázium befejezése után Albert apu javaslatára beírták a kolozsvári zene-konzervatóriumba. Vasárnaponként a színpad körül ólálkodott, s akkor tett fogadalmat, hogy ő bizony a színészetet választja. 1927-ben még másodéves volt,

A fenti visszaemlékezés egy DVD szöveggönyve, melyet Kiss Albert és felesége, Kissné Lehoczky Éva (Németbánya) adott át szerkesztőségünknek közlésre. A DVD Sümeg város támogatásával készült el, ott volt az első kiállítás és bemutató. Ezt május 8-án a budapesti Bajor Gizi Színmúzeumban „Kiss Manyi ismeretlen arcai” címmel újabb, bővített kiállítás követte, amelyet Szirtes Tamás rendező nyitott meg.

A család a tulajdonában lévő több száz fényképet digitalizáltatta, majd átadta az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet igazgatójának.

Na végre! – ez volt az első gondolatom, amikor megérkezett a meghívó Németbányáról. Végre van ideje Évinek és Bercinek a saját családjukkal is foglalkozni, annyi, az oktatásban, a nemzetiségi kulturális és közéletben eltöltött év után.

Íme, a család Szirtes Tamás rendezővel, aki a kiállítást megnyitotta, Manyika Kurázsi mamás jelmeze, képe és Berci elmélyült beszélgetése a család barátjával, Lórán Lenkével.

Bajtai László felvételei

de már tizenhárom szerepet játszott. 1928-ban *Sebestyén* Mihály színgazgató Miskolcra csábította, ahol az operettek után prózai szerepek következtek. Itt látta meg *Móricz Zsigmond* a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* című darabban és úgy vélekedett, hogy Manyika sokra viszi még. 1929-ben *Tarnai* színgazgató Szegedre szerződtette, hogy a táncos komikus *Páger* Antal partnere legyen. Ott már igazi díva volt!

Közben volt egy budapesti beugrása is (a „Fruskában *Gál* Franci helyett) s óriási sikert aratott. Szegeden is örültek ennek, ezért ott is műsorra tűzték a darabot. A nagy hőség miatt azonban alig lézengett néhány ember a nézőtérén. Éppen ezen kesergett Manyika, mikor óriási sürgés-forgásra lett figyelmes. Olaszul beszélő idegenek jöttek be a színházba, óriási bőröndökkel, az *Ufferini* bűvész klán. Az illuzionista család kibérelte a városi színházat. Így ismerkedett meg Manyika későbbi férjével, *Alfredo Ufferinivel*, s ekként kezdődött meg az a történet, amely Manyika életét csaknem végzetes irányba terelte.

Házasság, szerelmek...

Frédi egy világhírű bűvészcsalád jóvágású sarja, szintén csillag volt a maga nemében. Szerény, kedves gyöngéd és hűséges embernek bizonyult. Az első látásra egymásba szerettek. *Ufferiniék Hamburg mellett* éltek egy középkori kastélyban, de Manyikát nem ez, hanem Frédi mosolya és a cirkusz világa babonázta meg. A cirkuszdinasztia féltette a hagyományait, a soraiba nemigen lehetett csak úgy bekerülni, de kilépni sem.

A világhírű artistacsalád 1932-ben még Bukarestbe, a királyi palotába is eljutott. Látva azonban a nagy szerelmet és Manyikát a színpadon, az egész família beleszeretett. Manyika épp *Zágonban* pihent, amikor Frédi betoppant és megkérte a kezét. Egymás nyelvét ugyan nem értették, de ez nem volt akadály. Az esküvőt 1932. július 23-án tartották. A zágoniak hetedhét országra szóló lagzi szemtanúi voltak.

Manyika ebben az időben már ötven szerepet játszott egy évadban, mégis bejelentette, hogy a férje oldalán kívánja járni a világot. Már is robogott vele a vonat Olaszország felé. Flitterszoknyás, kellékeket adogató akrobata, ágyúcsőből kilőtt élő ágyúgolyó lett belőle. Az artistaélet kívülről jóval színesebbnek tűnt, mint a manézsban. Így aztán hamarosan rádöbbsent hogy korai volt lemondani a színpadról. A cirkusszal töltött évek alatt egyre jobban megbizonyosodott arról, hogy ő színésznő, mégpedig magyar színésznő. Közben a Felvidéken is fellépett, különböző magyar színtársulatoknál szerepelt. 1933-ban Hamburgban még három hónapot együtt töltött – paralízisben szenvedő – férjével, de a következő évben már végleg Budapestre jött.

Kezdetben nehezen indult újra pályája. Egy-egy szerepre szerződött a Pódium Kabaréba, a Bethlen téri, a Király és a Magyar Színházba, a Moulen Rougeba. 1940-re már ismét a főváros ünnepelt színésznője

lett, parádés szerepekben játszott. Anyagilag is egyesbe került, nem kellett többé garasoskodnia.

Ekkor bérelte ki az Árnas út 18. szám alatti vöröstéglás villát, ahol állatok: kutyákat, macskát, kecskéket tartott. Ásott, kapált, széppé tette környezetét.

Ebben az évben jelent meg életében az új szerelem, a nálánál jóval fiatalabb *Károlyi* István gróf személyében. A 21 éves ifjú – fiatal kora ellenére – akkorra már egész Európát és Ázsiát is bejárta. Irodalom és színházrajongó lévén, bejelentette, hogy színházat nyit Pesten. (Ebből lett később a 64 fős Madách Kamara, a *mai Örkény István Színház – a szerk. megjegyzése*) Manyika is jelen volt a színház megnyitásánál. Károlyi személyében nem mecénást, hanem vonzó férfit látott. Rajongásig megszerették egymást. Károlyi anyja Dasy (Dézi) mama azonban közéjük állt, nem akart fiának csélcsap színésznőt. Károlyi később megnősült, de kapcsolatuk sokáig megmaradt még. Rabatból írt leveleit Manyika megőrizte, s ezek a halála után hozzám kerültek.

1940-ben kapta meg *Eisemann* Mihály „Fiatalságbolondság” című operettjében *Babszi* szerepét. A „Jaj, de jó a habos sütemény” kezdetű dal, amelynek szövegét *Kellér* Dezső írta, egy életre összeforrt Manyika nevével.

Egyed Zoltán színikritikus szerint „Babszi szerepét annyi bájjal és sugárzó kedvességgel viszi, hogy ennek a kedves, bolondos és vicces Kiss Manyinak aligha lehet a világ naiva-komika társadalmában párja. Igen nagy színésznő, tehetségének ereje gyűjtő és meggyűjthető, lángol és világol. Tündér és boszorkány egy személyben. Vékony pipaszár lábacskaival úgy dobálja a színpad, mint egy rongy vagy gumilabda, s hangjai is úgy gyűrűznek a szöveg tükrén, mint a sirály szárnya által felvert fodrok a tengeren. Valahogy boldog az ember, ha egy kicsit a színpadon van. Ez a titka.”

1942. április 12-én kétszázezer magyar katona indult el a keleti frontra, a Donhoz. A katonáknak nem csak közellátásra, kórházra volt szükségük, hanem lelki kondíciójuk erősítésére is. Népszerű színészek vállalkoztak arra, hogy mosolyt varázsoljanak az elcsüggedt, didergő katonák arcára. 1942. november 16-án indult útnak a Tábori Színház húsz fővel, egy katonaszerelvényhez csatolt kupéban. Manyika két hónapig volt ott a negyven fokos hidegben, alig fűtött szobában... Két dalt vitt magával, a Jaj de jó a habos süteményt és a Csicskás nótát. Az utóbbit katonasapkában énekelte.

Manyika számára a jeges hómezők forró szerelmet hoztak. A fronton a színészek biztonságára vigyázó, jóképű fiatal tiszttel, *Bakonyi* Jánossal egymásba szerettek. Muki vonzó, szellemes, közkedvelt társasági ember volt dzsentrivonásokkal. Bolondultak utána a nők. 1944 decemberében a sűrűsödő bombatámadások miatt sokan elhagyták az otthonaikat. Az akkor még egyedül élő Manyika is félni kezdett. Jó ismerőse, *Ruzicska* főorvos javaslatára bevonult a közeli magán-ideggyógyintézetbe.

Erről az időszakról így mesélt:

„Az első napokban meglehetősen józanul viselkedtem, mire a betegek sanda szemmel néztek rám. Ekkor kitaláltam, hogy nekem is játszanom kell az őrület és talán maguk közé fogadnak. Összekócoltam a hajamat, bilit húztam a fejembe, kítátottam a számat, igyekeztem úgy viselkedni, mint a többi bolond. Pár hét múlva, mikor az oroszok bejöttek, a „bolondok” egybehangzóan mondták, nem vagyunk mi bolondok, mi csak ide menekültünk.

– *Hát akkor ki itt a beteg? – kérdezte az orosz őrnagy*

Erre mindenki rám mutatott:

– *Hát ő!”*

A háború befejeztével 1945-ben, megviselten, lesoványodva jelent meg az Árnyas úti bérvilla előtt Bakonyi János. Manyika kezdetben nem akarta elárulni, ki ő. Előbb inas, később kertész lett a státusza a külvilág felé. Szerzett egy Opel Kadettet, és ezzel fuvarozta Manyikát Budáról Pestre. 1947-től csak Manyika háztartásával, az állataival, a barátaival, a szerződéseivel, az időbeosztásával foglalkozott. Jól kiegészítették egymást, Nyúl úr – ahogy Bakonyit az ismerősei emlegették – éppen olyan eredeti egyéniség volt, mint Manyika. Összetartozásuk azonban nem mindig volt harmonikus. Hitvesi hűségről nemigen volt köztük szó, de valamiféle minimális tiszteletről igen. Manyika nem is igényelt többet, de sokszor azt sem kapta meg. Keservesen összehozott forintocskáiból Nyúl úr szabadon költekezett. Mire felocsúdott, híre hamva sem volt a pénznek. A mindennapos veszekedések egyre feszültebbé tették viszonyukat. Elviselhetetlen terhei elől az alkoholhoz menekült (munka közben azonban soha nem ivott).

Márkus László, a legjobb barát belelátott Manyika sorsába. „Hogy Manyika lelkileg mennyit szenvedett, sejtettem. Az Isten óvjon az olyan magánélettől, mint amilyen az övé volt. Szent meggyőződés, hogy ez hajszolta bele az alkoholba. Rengeteget ivott és vérzett miatta a szívem” – mondta.

Tartalékaik nem voltak. Ahogy jött a pénz, úgy éltek fel mindent. Nem költött vagyonokat ruhára, berendezésekre. Összes vagyona a két szobás összkomfort és egy rozoga kocsis volt.

A család

Mint korábban már említettem, Manyika szülei – az én nagyszüleim – 1915-ben elváltak, s Manyika a nagynénéhez került. A két szülő családjai között azonban jó kapcsolat alakult ki, s maradt meg. Manyika Simonnal, a mostohaöccsével is, annak tragikus korai haláláig igazi testvéri szeretetet ápol.

Simi bácsi, édesanyjának új férje is nagyon szeretete Manyikát. Ha megérkezett, diszkapuval fogadta Szotyor határában, és nagy eszem-iszom várt nemcsak Manyikára, hanem a vele érkező barátokra is. Egyébként is végtelenül bohém ember volt. Egy ősszel Budapestre szállított több vagon úritököt a birtokról, s amikor sikerült túladnia rajta, a teljes bevétel

telt eldobozta Manyikával és a színészbarátaival. Végül kénytelen volt hazasürgönyözni a feleségének, hogy küldjön neki pénzt a hazautazásra.

Szinte sokkolta Manyikát is a szörnyű hír, hogy Simi öccsét és családját két kicsi gyermekével 1949-ben a román hatóságok a Regátba hurcolták, ahol egy istállóépületben tengették életüket. Nyolcévi száműzetés után testileg és lelkileg is megnyomorodva tértek haza. Öccse néhány hónap múlva meg is halt.

A családjával a kapcsolat ezután sem szakadt meg, Rózsika a sógornó szívesen látta őket vendégül nyaranta. Manyika nővére, Icuka egy ecetgyárhoz *Adorján* Kálmánhoz ment feleségül. Először Bukarestben majd Marosvásárhelyen telepedtek le. Manyika a színházi évadok fáradalmait vagy Szotyorban vagy Vásárhelyen pihente ki. Icuka is rendkívül muzikális volt, így zenéltek, kirándultak és fűrödtek.

Édesapám öt évvel volt idősebb Manyikánál. Ő is édesapja, nagyapja és dédapja hivatását folytatta, kántortanító lett. (Most már bátran mondhatom, hogy pedagógusdinasztia vagyunk, hiszen bátyám, feleségem, és egyik gyermekem is pedagógus.)

Édesapám Gyergyósalamason tanított, amikor a visszavonuló németeket az iskolában szállásolták el s velük együtt menekültünk Magyarország felé. Hosszú hanyattatás és vagonlakás után édesapám először Kemenesszentpéteren, majd Hertelendi újmajorban kapott tanítói állást. Nagyon szegények voltunk, mert semmink sem volt, a bútorokat is a falubeliek adták össze. *Nunkovics* úréktól szamarat kaptunk, *Sarkadi* földbirtokos úrtól, egy kecskét. Gazdálkodtunk és legalább ennivalónk volt. Így már Manyikáék is tudtuk fogadni. Nyaranta jöttek a Jaguárral és hónapokat töltöttek nálunk. Minden nap betértek a falu kocsmájába kisüstitni, borozni. A Jaguár nem bírta az utat így hát Mukival együtt, Sarkadiék öszvéreivel közlekedtek.

Sári számmárral az erdőbe jártunk. Manyika a saroglyában ült láblógatva, mikor a számár, akit dinamóval gerjesztett áramúttal ösztönöztünk gyorsabb futásra, megugrott és Manyika a földre hupant. Nagyokat nevetett és nem haragudott rá, kockacukorral etette, ezért hálából már hajnalonként ott iázott az ablaka alatt... Amikor Vinárra kerültünk, oda is jöttek. Hozták a kutyájukat és az öltöztetőnő kislányát is. Élvezték a falusi élet adta szabadságot. Na meg a finom ételeket, amit édesanyám főzött nekik. Nyaralásuk alatt csaknem kiürült a baromfiudvar, de édesanyám zokszó nélkül vágta le naponta a tyúkot, kacsát hogy Manyikáék asztalára mindig friss étel kerüljön. Két kézzel habzsolták a vöröshagymát, fokhagymát. Pesten ezt nem tehették. Aztán jöhetett a kisüsti és – ha nem volt más – a noabor. Egy-két pohár után az is tokajinak tűnt.

1958-ban Édesapám a bakonyjái iskola igazgatója lett. Szép szolgálati lakást kaptunk és így Manyikáék is komfortosabb körülmények között nyaralhattak. Jöttek hozzánk disznóölésre, búcsúra s ünnepekkor is. Manyika figyelemmel kísérte

Rákászás Bercivel a Bitvában, Jákón

Nővérével, Icuval

A fiatal díva

Reggeli
Bercivel
a Széher
úti ház
kertjében

A három csillag című filmben Töröcsik Marival

tanulmányaimat. 1957-ben képesítőztem a Pápai Tanítóképzőben, de ezt megelőzően történelemből bukásra álltam. Egyetlen mentsváram ő volt. Apám megkérte, szóljon pár szót az érdekemben, s ő széles mosollyal, csicseregve érdeklődött a tanáriban előmenetelem iránt.

– Ó, drága művésznő, nincs semmi probléma ezzel a gyerekekkel – mondta Galló tanár úr – olvadozva a megtiszteltetéstől, hogy a nagy színésznő náluk járt.

Es tényleg nem is lett. Manyika közbenjárása sikeres volt: nem buktam meg! Ezt azzal háláltam meg neki és tanáromnak is, hogy – sok tanulás után – végül történelem tanár lettem.

Nyúl úr hamarabb ráunt a vidéki életre és egy-egy hétre nálunk hagyta Manyikát, mondván, hogy elmegy pénzt keresni. (A színészeket szállította hakinizni.) Szakadt az eső, mit lehetett tenni, Manyika elment a kocsmába pálinkázni a szomszéd Terikével. Hazafelé aztán nagy vidáman nótázva, minden tócsába beletocsoptak mezítláb. A falubeliek nem hittek a szemüknek. (Muki persze egy fillért nem hozott, de amit elvitt, az elfogyott...)

Attól kezdve, hogy édesapám 1966-ban meghalt, Jákóval hozzánk jártak nyaralni a szomszédos Németbányára. Özvegy édesanyámmal és két kicsi gyermekemmel laktunk egy kétszobás szolgálati lakásban, így az erdei turistaszállóban szereztünk nekik szobát. Villany ugyan volt, de lavórban kellett mosakodniuk, s a fabudi az erdő szélén állt. Nem voltak igényesek, nem voltak úri allűrjeik, élvezték a nomád életet. Jó helyen laktunk, mert velünk szemben volt a kocma. A németbányaiak csokival kedveskedtek Manyikának, és hát itatták őt. Az akkor három éves lányunkat, Ritát sokat sétáltatta.

Az otthon(ok)

Az Árnyas út 18. szám alatti bérvillát gazdag tulajdonosa híres embernek akarta bérbe adni. Először Mezei Máriának ajánlotta fel, de mivel, őt nem érdekelte, Manyika költözhetett bele. Az emeletes villa földszintjén óriás nappali, üvegfallal, ebédlő, konyha, az emeleten háló és a japán szoba volt. Itt a zongorán kívül minden Japánból származott: a szőnyegek, porcelánok bútorok. A nappali falán csupa színházi fénykép, festmények, s a könyvtár kapott helyet. A gardrób, Kiss Manyi ruhatárával a faragott lépcsőfeljáró alá került.

Manyika áldott jó lélek volt. Bátyámat, Lajit magához vette, és beíratta a budapesti Mátyás Király gimnáziumba. A japán szobában lakott. Étette, itatta, saját gyermekeként gondoskodott róla. Édesapámnak egy fillérjébe sem került a taníttatás. Persze, ha disznót vágunk, már másnap Pestre vonatozott egy nagy bőrrönd élelemmel. Ilyenkor megtelt a ház barátokkal. A kóstolónak másnapra hírmondója sem maradt. Egyik alkalommal alig ismertünk rá édesapámra, amikor hazajött. Manyika színészbarátai felöltöztették: csónadrág és jampizakó feszült rajta. Latabártól kapott ingét évekig őrizte.

Az Árnyas úton nagy társasági élet folyt, sűrű eszem-iszomokkal. Muki jól főzött, de leginkább körözött és virsli voltak a rögtönzött vendégváro ételek. A vendégek között volt Feleki Kamill, Szabó Sándor, Tompa Pufi, Csikós Rózsi, Bara Margit, Halász Géza, Fényes Szabolcs, Eisemannék, Turay Ida, Pallai Mancsi, Marton Frigyes, Jávora Pál. A férfiak kártyáztak, ittak, a hölgyek a teraszon napoztak. Laji bátyám a slaggal locsolta őket a fürdőből, és persze ingajaratban volt Dajka bácsi vendéglője és a lakás között, mert a bor, az mindig elfogyott. Annyi pénzt kapott érte hogy a Teleki téren felruházta magát belőle.

Egyszer négy-öt taxi állt meg a ház előtt, gyászruhás emberek szálltak ki belőle és sírtak. Elöl egy hajléktalan külsejű férfi díszes ládát hozott, mögötte a színészek, virággal a kezükben. Feleki Kamill kutyája pusztult el és Manyikánál tartották a temetést. Az ezt követő tor már vidámabb hangulatban telt. Az ő kutyája végelgyengülésben halt meg, nem úgy, mint Manyika kedvenc kiskecskéje. A háború után nemigen volt hús, Muki mégis nagy társaságot hívott marhapörköltre. Miután mindenki jóllakott, Kazal Laci nagy mekegésbe kezdett. Egyedül ő tudta ugyanis hogy Nyúl úr a kedvenc kiskecskét szervírozta a vendégek asztalára. Szükség törvényt bont – gondolta akkor is, amikor jobb híján – a konyhaszekrény ajtaját aprította fel tűzifának. Laji bátyám sok mindent látott és észrevett, amit aztán nem mondott el Manyi néni-nek a békeség kedvéért. Bár Mukival jól megvoltak, egy nap azért mégis meghallotta a veszekedést.

– Semmi közöd hozzá, az én bátyám fia! – vette védelmébe Manyika. Ettől kezdve feszült lett a helyzet. Laji végül három év után hazajött Pestről. Persze a testvérek között harag az eset után sem volt, a dolog hamar elfelejtődött, a nyáron már ismét Vináron nyaraltak.

1948-ban meg kellett válniuk az Árnyas úttól. A hatóság lefoglalta a házat a szovjet követség részére. A szép berendezést el kellett kótyavetyélni, mert nem volt hova tenni az új házban. Muki autóját is az utcán foglalták le, négyszáz forint „kárpótlást” kapott érte. Az autó létszükséglet volt, Muki ezért hamar szerzett egy másikat.

A Széher útra költöztek. Az ottani ház egy orvos barátjának két szobás, teakonyhás nyaralója volt, amelyet ingyen bocsátott Manyika rendelkezésére. A doktorék az Oktogonon laktak, de nyáron kiköltöztek a nyaralóba, ilyenkor Manyikáék laktak a Terézvárosban.

Én is sokat nyaraltam ott. Manyikától minden nap bőséges zsebpénzt kaptam, de hozzátette: Nyuszikának ne szólj róla! Napközben önállóan fedeztem fel Pestet. Főleg a Vidám park és az Állatkert vonzott. Estéknként bedugtak egy-egy színházba, ahol Manyika játszott. Mukival jól megvoltunk, sok csibészségre megtanított. Esetenként ő is kényeztetett zsebpénzzel, s amikor adta, arra kért: Manyika meg ne tudja! Így aztán jól éltem. Különösen abban az időben, amikor 1957-ben a Kossuth-díjat kapta. Manyika majdnem minden nap egy százast dugott a zsebembe. A

Pest-Budába jártunk szórakozni, nagy színésztársasággal. Egy alkalommal, Mukival egyszerre mentünk az illemhelyre. Ahol én voltam, épp nem volt papír. Átszóltam, dobjon át egyet. Mondja, ott sincs, és erre „jobb híján” átdobott egy százast. Mondanom sem kell hogy a százast nekem is másra kellett... Emlékezetem szerint a Kossuth-díjjal akkor húszezer forint járt, de ezt is feláldozták a bohémság oltárán.

Tartalékaik nem voltak, ahogy jött a gázsí, úgy fel is élték. Kiss Manyinak, a kor színészei legnagyobbikának, még életében nem volt saját lakása. Végül a 60-as évek elején a Mici néni két élete és több más játékfilm gázsijából vett egy öröklakást a Szépvölgyi úton.

Páni félelemmel viseltetett az orvosokkal és a betegségekkel szemben. Már nem tudni milyen tünetek nyugtalanították, de bevonult egy klinikai kivizsgálásra. A diagnózist nem volt türelme kivárni, ezért hát összepakolt és eljött.

– Ezek az istenverte hóhérok nem érnek egy hajítófát sem! – mondta és elviharzott.

Ki tudja, tán ez lett a végzete.

Amíg élt, élvezte az életet, a sikert, a barátokat, az utazást, a családot.

Ha utazott, nem vágyott sokcsillagos szállodára. Velence elővárosában megtette a Mestre-i camping is. Igazából a hegyekben, és a tengeren érezte jól magát. Imádta a virágokat és a természet csodáit. A madarakkal is beszélgetett. Kutya nélkül nem tudott élni. Az állatok szeretetét a szülői házból hozta.

Manyika barátaival és a színpadon

Komlós Juci volt a legjobb barátnője. Amikor gyermekket várt, sokat volt Manyikánál. Lányának, *Margitkának* ő lett a keresztanyja. *Tolnay Klári* is a baráti társaságához tartozott *Pallai Mancsi* operett-szubrettnél *Károlyival* gyakori vendég volt.

A legjobb barátja *Márkus László* volt, de a magánéletébe való beleszólást még tőle sem tűrte el. *Töröcsik Marival* valószínű, hogy a „39-es dandár” című filmben játszhattak először együtt. A fiatal *Töröcsik* egy képet adott neki, amelyen így köszöni meg az együttjátszás élményét: „Hálás vagyok a Sorsnak, hogy először életemben melletted játszhattam. Manyikának szeretettel: Mari. 1960. I. 10.”.

Manyikának még tíz év adatott meg, hogy csodálatos tehetségével elvarázsolja a publikumot. Utolsó napjait egy sérelemmel élte meg: nyugdíjazták. Rettenetesen megviselte ez a gesztus – negatív gesztus – attól a színháztól, amelyet odaadóan szeretett.

„A nyugdíjas színész a rokkant színésznél is rosszabb, mert a lelke benuol meg” – mondta egyszer egy hasonló sorsra jutó kollégájával kapcsolatban. Akkor már reménytelen harcot vívott a rákkal. A *Bodnárné* volt utolsó szerepe, de ezt már iszonyú fájdalmak közt játszotta. 1971. március 22-én, tíz nappal a hatvanadik születésnapja után kórházba vonult. Kollégáitól így búcsúzott: „Jövő héten jövök...”, de ha nem

jönnék, az se baj. Jó volt, szép volt, elég volt.”

És nem jött. Nem búcsúzott el senkitől...

Testvérei, és mi, rokonai is a rádióból értesültünk a haláláról. Nyúl úr is belerokkant az elvesztésébe, mert a maga módján szerette. Másfél év múlva ő is követte. Az együtt töltött negyedszázad alatt nem házasodtak össze, téves az információ hogy a „halálos ágyán örök hűséget esküdtek egymásnak”. A birtokunkban levő halotti anyakönyvi kivonat szerint is elvált volt.

Temetés, megemlékezések, emlékhelyek

1971. március 29-én Zágon egén kihunyt egy csillag. A színésztársadalom egy komikával, egy tragikával, és egy igaz emberrel lett szegényebb. Sírhelyéhez nővére, élettársa, rokonai, barátai és a több ezer környező rajongója kíserte. Egy zágoni asszony maroknyi földet szórt a koporsójára, melyet a Székelyföldről hozott búcsúzóul.

Nővére, *Icu néni Kálnokon* kopjafát faragtatott. Felállítottuk, s ez örzi azóta is *Manyika* álmát. 1981-ben, halálának tizedik évfordulóján egy hozzá nagyon közel álló civil barátja és rajongója, *Nagy Szakáll János*, emlékünnepeket rendezett sírjánál.

Színészek, barátok és a tisztelők százai jelenlétükkel bizonyították, hogy nem felejtették el őt.

Családunkat boldoggá tette, hogy gyermekkorának színhelye, Zágon sem felejtí. 1997. május 24-én a példásan helyreállított *Mikes kastélyban* – *Mikes Kelemen* és *Csutak Bertalan*, a *Sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium* egykori igazgatója mellett – *Kiss Manyi* is emlékszobát kapott. Minden elismerésünk és köszönetünk a román államnak, valamint Zágon önkormányzatának ezért.

A kezdetben kevés relikviával rendelkező múzeum az utóbbi években *Manyika* zongorájával gyarapodott. A hangszer beszerzése *Szebeni Zsuzsa*, a Színház-történeti Intézet *Határon Túli Kapcsolatok* referensének az érdeme. Az elmúlt években mi is igyekeztünk családi fotóalbumunk képeit a rendelkezésükre bocsátani. Mi, a még élő unokaöccsök és unokahúgok ápoljuk *Manyika* emlékét. *Kocsis Viola* *Tündét*, a gyűjtemény gondozóját is köszönet illeti a lelkes és áldozatos munkájáért.

Gálovölgyi János színészművész néhány évvel ezelőtt kezdeményezte, hogy nagy színészeink utolsó lakhelyének falán emléktáblát helyezzenek el. *Manyika* Szépvölgyi út 4. szám alatti utolsó lakásának házfalán ezt 2003 márciusában avatták fel. Neves pályatársak és tisztelői jelenlétében *Huszi Péter* színművész és *Schiffer János*, Budapest akkori főpolgármester-helyettese emlékezett *Manyikára*.

Kiss Manyi halála óta csaknem negyven év telt el. Sem rokonai, sem a szakma, sem a színházrajongók nem felejtik. A Nemzeti Színház parkjában felállított szobra méltó tisztelgés színészi és emberi nagysága előtt.